

Bir İllet Karinesi Olarak Muhaddisin Kitabında Hadisin Yer Almaması *The Absence of a Hadith in the Record of a Muhaddith as an Evidence For Defect*

Bahadır OPUS

ORCID: 0000-0003-0282-2019 | E-Posta: bahadir-opus@hotmail.com.tr

Dr., Diyanet Akademisi, Konya Selçuk Dini Yüksek İhtisas Merkezi
Dr., Religious Academy, Konya Selcuk Religious High Specialization

Center Language and Rhetoric

Konya, Türkiye

ROR ID: [007x4cq57](https://orcid.org/007x4cq57)

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Opus, Bahadır. "Bir İllet Karinesi Olarak Muhaddisin Kitabında Hadisin Yer Almaması". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 232-252. <https://doi.org/10.35415/simakifd.1335349>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	31. 07. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	26. 10. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 12. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>)
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (<i>Evet</i>) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (<i>Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.</i>)
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (<i>Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.</i>)
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (<i>Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.</i>)

Özet

İlet, kusursuz görülen bir hadisin sıhhatini etkileyen gizli bir kusurdur. Tespiti nispeten zor olan illet konusunda muhaddislerin dayanakları hadis ezberi, anlayış ve bilgi olmuştur. Diğer taraftan hadisçilerin illet tespitinde birtakım karinelere hareket ettikleri de bilinmektedir. Muhaddisin kitabında hadisin bulunmaması bu karinelere biridir. Muhaddisler bu karineyi kullanarak bazı hadislerin illetli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hadis münekkitleri, bir râvi hakkında şüpheye düştüklerinde ya da onun hata yapıp yapmadığını tespit etmek istediklerinde kitaplarına müracaat ederler. Bu yöntemle hatanın râvinin kitabından mı yoksa ezberinden mi kaynaklandığını tespit etmeye çalışırlar. Yine bu yöntem yardımıyla râvinin hocasının rivayetlerini ne ölçüde öğrendiğini test etme imkanına da sahip olurlar. Yahyâ b. Maîn muhaddisin kitabında hadisin bulunmaması gerekçesiyle tenkit yapan âlimlerdendir. Derâverdî → Alâ b. Abdurrahmân → babası Abdurrahmân b. Yakûb → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan bir hadis hakkında bu hadisin Derâverdî'nin kitabında bulunmadığını, onun hıfzından yaptığı rivayetlerde ise zayıf olduğunu belirterek tenkit etmiştir. İbn Ebî Hâtim babasına Haccâc b. Süleymân el-Kumrî → Leys b. Sa'd → Muhammed b. Aclân → Ka'ka' b. Hakîm → Ebû Sâlih es-Semmân → Ebû Hüreyre kanalıyla aktarılan bir hadisi sormuş, Ebû Hâtim de "Bu hadis Haccâc'ın dışında kimsede yoktur ve Leys'in kitabında da bulunmamaktadır" sözleriyle hadisi tenkit etmiş ve ilgili karineyi kullanmıştır. Ebû Hâtim'in muhaddisin kitabında hadisin yer almaması gerekçesiyle illetli bulunduğu çarpıcı bir örnek Muhammed b. Abdillâh b. Mübârek el-Muharrimî → Vekî' b. Cerrâh → İsmâil b. Ebî Hâlid → Kays b. Ebî Hâzim → Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd b. Yahyâ b. Ebî Saîd → Ebû Üsâme → İsmâil Ebî Hâlid → Kays b. Ebî Hâzim → Ebû Hüreyre tarihleriyle aktarılmıştır. Ebû Hâtim bu hadisin Bündâr Muhammed b. Beşşâr'ın, Yahyâ b. Saîd → İsmâil b. Ebî Hâlid tarihleriyle aldığı hadisleri yazdığı kitabında da, Ya'lâ b. Ubeyd'in İsmâil b. Ebî Hâlid tarihleriyle aktardığı hadislerin bulunduğu kitabında da yer almadığını söyleyerek hadisteki illete işaret etmiştir. Bu örneği çarpıcı kılan husus Buhârî tarafından rivayet edilmiş olmasıdır. Buhârî bu hadisi *Sahîh*'inde tam dört kere rivayet etmiştir. Müslim'in *Sahîh*'ine yönelik tenkitleriyle bilinen İbn Ammâr eş-Şehîd el-Herevî ve Dârekutnî de muhaddisin kitabında hadisin yer almaması karinesinden hareketle tenkit yapan münekkitlerdendir. Münekkitler bazen de şüphe duydukları bir hadisin tespiti noktasında muhaddisin kitabına müracaat etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Öyleyse muhaddisin kitabında hadisin yer almaması illet karinesi olarak görülürken, kitapta bulunması ise hadisin ispatında delil olarak öne sürülebilmiştir. Örneğin Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'ya Abdürrezzâk → Ma'mer → Zührî → Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe → İbn Abbâs → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan hadisin, Hişâm ed-Destevâî → Ebân el-Attâr → Abdurrahmân b. İshâk → Zührî → Hz. Peygamber (s.a.s.) şeklinde mürsel olarak aktarıldığı sorulmuştur. Her ikisi de bu hadisi İbn Cüreyc'in Abdillâh b. Ebî Lebîd → Zührî → Ubeydullah b. Abdillâh → İbn Abbâs tarihleriyle aktardığını söylemişler, bu sözlerini teyit sadedinde de Süfyân es-Sevrî'nin İbn Cüreyc'in kitabına muttali olduğunu ve orada bu hadisin Abdillâh b. Ebî Lebîd → Zührî → Ubeydullah b. Abdillâh → İbn Abbâs şeklinde yer aldığını nakletmişlerdir. Bu durumda hadisin muhaddisin kitabı çerçevesinde araştırılması, sonucuna göre hem hadisin illete karine hem de ispatı ve teyidi için bir yöntem olarak tezahür etmiştir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Tenkit, İlet, Karine, Kitap.

Abstract

Defect is a hidden defect that affects the soundness of a hadith that is considered perfect. The basis of the hadiths about the defect, which is relatively difficult to detect, has been hadith memorization, understanding and knowledge. On the other hand, it is also known that hadith scholars act on certain presumptions in the determination of defect. The absence of hadith in the book of Muhaddis is one of these presumptions. By using this presumption, the muhaddis have concluded that some hadiths are maladies. Hadith critics refer to their books when they have doubts about a narrator or want to determine that he did not feed his mistake. With this method, they try to determine whether the error is due to the narrator's book or memorization. Again, with the help of this method, they also have the opportunity to test the extent to which the narrator learned the narrations of his teacher. Yahyā b. Maīn is one of the scholars who criticize the main hadith on the grounds that it is not found in the book of the hadith. Darāwardī → Alī b. Abdurrahmān's father, Abdurrahmān b. Yakūb → Hz. Prophet's style he criticized a hadith transmitted by the stating that this hadith is included in Derawardi's book and that it is weak in the narrations he made from his memory. Ibn Abī Hātim also gave his father Hajjaj b. Sulaymān al-Kumrī → Lays b. Sa'd → Muhammad b. Aclān → Ka'ka' b. Hakīm → Abu Sālih al-Sammān → Abu Huraira asked about a hadith transmitted through, and Abu Hātim criticized the hadith with the words "This hadith is not found in anyone other than Hajjaj and is not in Lays's book" and used the relevant presumption. A striking example, which Abu Hātim found illegitimate on the grounds that the hadith is not included in the book of the muhaddith, is Muhammad b. Abdillāh b. Mubārek al-Muharrimī → Waqī b. Carrāh → Ismāil b. Abī Hālid → Kays b. Abī Hāzim → Abu Huraira and Abu Saīd b. Yahyā b. Abī Saīd → Abu Usāma → Ismāil Abī Khalid → Kays b. Abī Hāzim → Abu Huraira was transferred with the orders of. Abu Hātim reported that this hadith was written by Bundār Muhammad b. Baṣṣār, Yahyā b. Saīd → Ismāil b. Abī Khalid in the book in which he wrote the hadiths he received with the order of, Ya'lā b. Ubayd of Ismāil b. Abī Khalid he pointed to the malady in the hadith, saying that there were hadiths that he narrated with the order of and that they were not included in his book. What makes this example striking is that it was narrated by Bukhari. Bukhari has narrated this hadith four times in his *Sahīh*. Ibn Ammār al-Shahīd al-Harawī and Dārakutnī, who are known for their criticism of Muslim's *Sahīh*, are among the critics who criticize the hadith based on the presumption that the hadith is not included in the book of the hadith. Critics sometimes felt the need to refer to the book at the point of determining a hadith that they doubted. For example, Abdurrazzāk → Ma'mar → Zuhri → Ubaydullāh b. Abdullāh b. Utba → Ibn Abbās → Hz. The Prophet hadith transmitted by the is related to Hishām al-Dastavāi → Abān al-Attār → Abdurrahmān b. Ishāk → Zuhri → Hz. Prophet it was asked that it was transferred as a mursal in the form of the. Both of them narrated this hadith from Ibn Jurayc to Abdullāh b. Abī Labīd → Zuhri → Ubaydullāh b. Saīd → Ibn Abbās that he conveyed it with the order, in confirming these words, he said that Sufyān al-Sawrī was familiar with Ibn Jurayc's book and that this hadith was transmitted to Abdullah b. Abī Labīd → Zuhri → Ubaydullāh b. Saīd → Abdullāh Ibn Abbās narrated that he took place in the form of. In this case, the research of the hadith within the framework of the book of the hadith has emerged as both a presumption of the cause of the hadith and a method for its proof and confirmation.

Keywords: Hadith, Criticism, Hidden Defect, Presumption, Book.

Giriş

Muhaddisler rivayetin sıhhatini tespit edebilmek için birtakım şartlar belirlemişlerdir.¹ Sened ve metni ilgilendiren bu şartlardan biri de hadisin illetli olmamasıdır. İlk olarak Hâkim (öl. 405/1014) tarafından hadis usulü nevileri arasında sayılan² illet, kusursuz görülen bir hadisin sıhhatini etkileyen gizli bir kusur olarak tanımlanmaktadır.³

İlletin tanımında öne çıkan iki temel unsur vardır. Bunlardan biri illetin gizli olması, diğeri ise görünüş itibariyle sahih olan bir hadisin sıhhatini etkilemesidir. İlletin hem gizli olması hem de sahih görülen rivayetlerde bulunması onun tespitini zorlaştırmış, ancak önde gelen bazı âlimlerin söz söyleyebileceği bir alan haline getirmiştir.⁴ Öte yandan illetin gizli ya da açık olmasına, hadisin sıhhatine etki edip etmemesine bakılmadan genel bir kullanımı daha vardır.⁵ Ancak ilel alanına asıl hüviyetini kazandıran ve onu nispeten zor bir uğraş sahası haline getiren durum, illetin gizli olması ve sika râvilerin rivayetlerinde ortaya çıkmasıdır. Nitekim zayıf râvilerin rivayetlerini tespit etmek zor değildir. Ancak sika râvilerin kusurlu rivayetleri, sağlam rivayetleriyle birlikte aktarılabilir. ⁶

Muhaddislerin illet tespitinde temel dayanakları hadisleri ezberleme, anlayış ve bilgi olmuştur.⁷ Yani onlar illetin tespitinde belli kaidelerle kendilerini kayıtlamamış, kişisel bilgi ve tecrübelerine de dayanmışlar ve her rivayete özel tenkit geliştirmişlerdir.⁸ Örneğin bir râviyi değerlendirirken sadece onun adâlet ve zabt vasıflarını taşıyıp taşımadığına bakmamış; hadisi kimden aldığı, hangi şehirde aldığı, nerede aktardığı, hadisi ondan kimin rivayet ettiği gibi unsurları da göz önünde bulundurmuşlardır.⁹ Tabii ki bu durum muhaddislerin illet tespitinde hiçbir sabiteleri olmadığı anlamına gelmemektedir. Özellikle

¹ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nureddin Itr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1418/1998), 11-12; Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî Tevdîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Muhammed Murâbî (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2015), 111; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Tarık b. Avadullah (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1424/2003) 1/79.

² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetü ecnâsîhî*, thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1431/2010), 376.

³ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 90.

⁴ İbn Hacer, *Nüzhe*, 194.

⁵ Ahmed Mabed Abdülkerîm - Muhammed Nasr ed-Desûkî, *İlelü'l-hadîs beyne'l-kavâidi'n-nazariyye ve't-tatbîki'l-ilmî* (Kahire: Mektebetü'l-Îmân, 1437/2015), 64.

⁶ Hâkim, *Ma'rifetü*, 376.

⁷ Hâkim, *Ma'rifetü*, 377.

⁸ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Cami'u'l-'ulûmi ve'l-hikem*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 2/105.

⁹ Abdülkâdir el-Muhammedî, *Medhal ilâ dirâseti'l-esânîd ve'l-'ilel* (Dımaşk: Dâru'l-Muktebes, 1434/2019), 182.

hicrî üç ve dördüncü asırda yaşayan hadisçilerin hadisteki illeti tespit ederken izledikleri yollar, daha sonra gelen âlimler tarafından ortaya konmaya çalışılmıştır.

Muhaddislerin illet tespitinde kullandıkları en yaygın yöntem hadisin farklı tariklerinin bir araya getirilmesidir (cem-i turûk).¹⁰ Bu alanın önde gelen isimlerinden olan Ali b. Medînî (öl. 234/848) “Bir konunun tüm tarikleri toplanmadan hatası ortaya çıkmaz”¹¹ derken, Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) “Hadisi otuz vecihten yazmazsak onu anlayamayız”¹² sözleriyle cem-i turûkun önemine vurgu yapmış, Eyyûb es-Sahtiyânî (öl. 131/749) ise “Hocanın hatasını bilmek istiyorsan başkasının ilim meclisine otur”¹³ sözüyle hadisteki illetin tespitinde farklı tarikleri görmenin önemini altını çizmiştir.

Râvilerin mertebelerini bilip, aralarında ihtilaf ettiklerinde birini diğerine tercih etmek, râvinin hadisi hocasından hangi yolla aldığını tespit etmek, râvilerin isim, künye ve lakaplarını bilmek gibi hususlar da muhaddislerin illet tespitinde kullandıkları yöntemler arasındadır.¹⁴

İllet tespitinde kullanılan yukarıdaki hususları kullanım alanının genişliği ve genel geçer olması gibi vasıflarından hareketle kaide olarak isimlendirmek mümkündür. Öte yandan muhaddislerin illet tespitinde birtakım karinelere hareket ettikleri de bilinmektedir. Karine kelimesinin hadis ıstılahına özel bir tanımı bilinmese de Cürçânî (öl. 816/1413) karineyi genel olarak “İstenilen şeye işaret eden durum” şeklinde tanımlamıştır.¹⁵ Abdulkadir Muhammedî ise karineyi “Münekkidi râvi ve rivayete hüküm vermeye götüren ve tek bir kural üzere geçerli olmayan zann-ı galip emarelerdir. Bu emareler bazen açık bazen gizli, bazen somut bazen de soyut olmaktadır”¹⁶ sözleriyle tanımlayarak hadis ıstılahına uyarlamaya çalışmıştır.

¹⁰ Hadisin farklı tariklerini bir araya getirmeye yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar Yûsuf b. Muhammed tarafından bir araya getirilmiştir. Konu hakkında daha fazla bilgi için bk. Yûsuf b. Muhammed el-Atîk, *et-Ta'rif bimâ ufride mine'l-ehâdîsi bi't-tasnîf* (Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1418/1997).

¹¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmud Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Maârif 1403/1989), 2/212.

¹² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *et-Târîh (Rivâyetü'd-Dûrî)*, thk. Ahmed Muhammed Nûrseyf (Mekke: Merkezü'l-Bahs el-İlmî, 1399/1979), 4/271; Hatîb, *el-Câmi'*, 2/212.

¹³ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Esed (Suud: Dâru'l-Muğni, 1412/2000), 1/496.

¹⁴ Muhaddislerin illet tespitinde kullandıkları yöntemler için bk. Mustafa Baho, *el-İlletü ve ecnâsuhâ 'inde'l-muhaddîsin* (Tanta: Mektebetü'd-Diyâ, 1426/2005), 106-133; Mâhir el-Fahl, *el-Câmi' fi'l-ilel ve'l-fevâid* (Riyad: Dâru İbni'l-Cevzi, 1431/2009), 1/107-116.

¹⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rifât* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983) 174.

¹⁶ Muhammedî, *Medhal*, 175.

Muhaddislerin illet tespitinde kullandıkları birtakım karineler bulunmaktadır. Râvi sayısı, ezber, sülûku'l-câdde,¹⁷ râvinin rivayetine muhalefet etmesi,¹⁸ hadisin filanın hadisine benzememesi,¹⁹ muhaddisin kitabında hadisin bulunmaması, hadisin Medine ehlinin rivayetlerinden olması gibi gerekçeler bu karinelere birkaçıdır.²⁰

Bir râvinin hadisi muhafaza altında tutması ya ezber yoluyla (zabt-ı sadr) ya da yazma yoluyla (zabt-ı kitâb) olmaktadır.²¹ Zabt-ı sadr sahibi olan bir râvi ezberinde bulunan hadisleri istenildiği zaman aktarabilmelidir.²² Zabt-ı kitâb sahibi râvi ise tahammül ettiği hadisleri kaydettiği kitabını (asıl) tahriften koruyarak muhafaza etmelidir.²³ Tahammül ettiği hadisleri yazarak zabt altına aldığı bilinen bir râviye isnad edilen hadisin onun kitabında bulunmaması bir illet karinesi olarak görülmektedir. Muhaddisler bu karineyi kullanarak bazı hadislerin illeti bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca bazen hadisin bir aslının olup olmadığını tespit de kitaba müracaat etmişlerdir.

Bu çalışmada muhaddislerin ilgili karineyi kullanarak illetli olduğunu düşündükleri birtakım hadisler tespit edilerek bu karinenin kullanım alanı ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca muhaddisin kitabında hadisin bulunmasının önemi vurgulanarak bu hususun bazen hadisin tespitinde kullanıldığına dair örneklere de yer verilecektir. Bu çalışmayla muhaddislerin illet tespitinde sadece belli bazı kaidelerle yetinmedikleri, ayrıca birtakım karinelere hareket ederek de sonuca ulaştıkları ortaya konmaya çalışılacaktır. Örnekler ile alanının ilk kaynaklarından seçilerek bu karinenin mütekaddimîn dönemindeki karşılığı tespit edilecektir.

İlel edebiyatı ve hadiste illet ile ilgili birçok çalışma mevcuttur.²⁴ Fakat ele aldığımız konuyla doğrudan alakalı bir çalışma tespit edilememiştir. Yukarıda hadisteki illeti tespit

¹⁷ Muhittin Düzenli, "Bir Tenkit Terimi Olarak "Sülûkü'l-Câdde"', *İslam Araştırmaları Dergisi* / 30 (Eylül 2013): 1-23.

¹⁸ Bahadır Opus, "Hadisteki İlet Tespit ve Tenkit Prensibi Olarak: 'Fılan Râvinin Rivâyetine Benzemiyor' İfadesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (Haziran 2023): 297-309. <https://doi.org/10.18505/cuid.1234542>.

¹⁹ Bahadır Opus, "Hicrî Üçüncü Asırda Mürsel Kavramının Kullanımı: Ebû Dâvûd'un Sünen'i Özelinde". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/44 (Aralık 2021): 381-396. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.984126>.

²⁰ Karinelerle alakalı detaylı bilgi için bk. Âdil b. Abdışşekûr ez-Zurakî, *Kavâidü'l-ilel ve karâinü't-tercîh* (Riyad: Dâru'l-Muhaddis, 1425/2004), 55-110; Seyyid Abdülmâcid el-Gavrî, *el-Medhal ilâ dirâseti 'ilmi 'ileli'l-hadîs* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1442/2021), 139-190.

²¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, 114.

²² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 1/28.

²³ Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 1/28

²⁴ Yavuz Köktaş, "Hadiste İlet: Ümmetin Faziletiyle İlgili Bir Hadîsin Değerlendirilmesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (ÇÜİFD) 2 / 2 (Haziran 2002): 41-; Alparslan Kartal, İbnu'l-Cevzî'nin Cerh-Ta'dîl Değerlendirmeleri (El-İlelu'l-Mütanâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye Adlı Eseri Işığında), *Fırat Üniversitesi İlahiyat*

ederken kullanılan bazı karinelere temas edilmiş ve dipnotta ilgili makalelere atıfta bulunulmuştur. Konuya geçmeden önce şunu ifade etmek gerekir ki, bu çalışmada kullanılan kitap lafzıyla bazen muhaddislerin hadislerini yazdıkları not defterleri, bazen de bilinen anlamıyla tasnif edilmiş kitap kastedilmektedir.

1. Hadisin Muhaddisin Kitabında Bulunmasının Önemi

Yukarıda belirtildiği gibi hadisin zabt yollarından biri de muhaddisin, hadisi yazarak korumasıdır. Hadisi yazarak koruyan bir muhaddisin elinde hocalarından duyduğu hadisleri yazdığı varaklardan oluşan kitabı bulunmaktadır. Buna asıl da denmektedir. Hadis münekkitleri, bir râvi hakkında şüpheye düştüklerinde ya da onun hata yapıp yapmadığını tespit etmek istediklerinde onun kitaplarına müracaat ederler. Bu yöntemle hatanın râvinin kitabından mı yoksa ezberinden mi kaynaklandığını tespit etmeye çalışırlar. Yine bu yöntem yardımıyla râvinin, hocasının rivayetlerini ne ölçüde öğrendiğini test etme imkânına da sahip olurlar.²⁵

İbn Receb el-Hanbelî (öl. 795/1393) sika olan bazı râvilerin kitaplarından yaptıkları nakillerde isabet, ezberlerinden yaptıkları rivayetlerde ise hata ettiklerine dikkat çekmiştir.²⁶ Bu bağlamda İbn Hibbân (öl. 354/965), Abdullah b. Nâfi' es-Sâiğ (öl. 206/822) hakkında "Kitabı sahihtir. Ezberinden yaptığı rivayetlerde bazen hata eder"²⁷ değerlendirmesinde bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) de Abdüla'lâ es-Sâmî hakkında benzer bir değerlendirmede bulunmuştur.²⁸ Berzaî (öl. 292/905), Ebû Zür'a'ya (öl. 264/878) Süveyd b. Saîd isimli râvinin durumunu sorduğunda Ebû Zür'a, "Süveyd b. Saîd'in kitapları sahihtir. Ben onun kitaplarını araştırır ve oradan hadis yazarım. Ancak ezberinden hadis rivayet ederse onu kabul etmem"²⁹ diyerek, Ahmed b. Hanbel ise "Muhammed b. Yezîd el-Vâsitî'de

Fakültesi Dergisi, 2016, cilt: XXI, sayı: 2, s. 171-198; Yusuf Ziya Keskin, "İbn Ebî Hatim (V. 327/938) Ve "el-Cerh Ve't-Ta'dil"indeki Metodu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 7 (Haziran 2001): 5-29; Taner Karasu, "Tirmizî'nin İlelî's-sagîr Adlı Eserinin Hadis Usûlü Açısından Değerlendirilmesi", *Şarkiyat* 9 / 2 (Kasım 2017): 975-989. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.335892>.

²⁵ İbrâhîm el-Lâhim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1424/2003), 69.

²⁶ Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İlelî't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd (Ürdün: Mekbetü'l-Menâr, 1407/1987), 2/756.

²⁷ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât* (Haydrabat: Dâiretü'l-Maârif el-Osmânîyye, 1393/1973), 8/348.

²⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Suâlâtü Ebî Dâvûd li'l-İmâm Ahmed*, thk. Ziyâd Muhammed Mansûr (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414/ 1993), 346.

²⁹ Ebû Osmân Saîd b. Amr b. Ammâr el-Ezdî el-Berzaî, *Suâlâtü'l-Berzaî li Ebî Zür'a er-Râzî*, thk. Sadî b. Mehdî el-Hâşimî (Medine: İmâdü'l-Bahsi'l-İlmî, 1402/1982), 2/409.

(öl. 188/803) bir problem yoktur; kitapları sahihtir”³⁰ sözleriyle rivayetin sıhhatini tespitite kitaba dönmenin önemine dikkat çekmişlerdir. Yahyâ b. Saîd el-Kattân (öl. 198/813) “Şerîk’in (öl. 177/794) kitaplarına baktım. Bir de ne göreyim! Hata onun kitaplarındaymış”³¹ diyerek hadisteki hatanın bazen muhaddisin kitabından da kaynaklanabileceğini hatırlatmış olmaktadır. Diğer taraftan bir muhaddisin kitabına itimat ederek nakil yapması ihtilaf durumunda tercih sebebi olarak görülmüştür. Ebû Hâtîm’e (öl. 277/890) Akîl’in (öl. 134/751) mi yoksa Ma‘mer’in (öl. 153/770) mi daha sağlam olduğu sorulduğunda kitabına itimat ettiği gerekçesiyle Akîl’i tercih ettiğini söylemiştir.³²

Râvinin hadisi hıfzından mı yoksa kitabından mı rivayet ettiğinin tespit edilmesinin büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır.³³ Önemli hadis hafızlarından İbrâhîm b. Sa‘d ez-Zührî³⁴ (öl. 183/799) hakkında Ahmed b. Hanbel’in şu ifadeleri bu hususu teyit etmektedir: “Ezberinden rivayet eder ve hataya düşerdi. Kitabında ise rivayetin doğrusu bulunmaktadır.” Yahyâ b. Kattân (öl. 198/813) da İbrâhîm b. Sa‘d’ın (öl. 183/799) ezberinden yaptığı rivayetleri eleştirdiğini söylemiştir.³⁵

Hadisin sıhhatini ve bir aslının olup olmadığını tespitite muhaddisin kitabına dönmenin önemi açıktır. İncelenen hadisin ilgili râvinin kitaplarında bulunup bulunmamasına göre hadise hüküm verilebilmiştir. Yani bu karine bazen araştırılan hadisin illetli olduğunun ortaya konmasında, bazen de sıhhatini ispatta kullanılmıştır. Dolayısıyla şimdi, araştırılan bir hadisin, muhaddisin kitabında bulunmamasının illet karinesi olarak görüldüğü örnekler üzerinde durulacak; ardından da incelenen bir hadisin, muhaddisin kitabında bulunmasının hadisin sıhhatini ispatta kullanılması ele alınacaktır.

³⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-İlel ve ma‘rifetü’r-ricâl*, thk. Vasiyyüllah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru’l-Hânî, 1422/2010), 2/34.

³¹ Ebû Ca‘fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Du‘afâ‘ü’l-kebîr*, thk. Abdülmu‘tî Emîn Kal‘acî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1404/1984), 2/194.

³² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî’l-Arabî, 1271/1952), 7/43.

³³ İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 2/763.

³⁴ Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tezhîbü’l-Kemâl fi esmâi’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1413/1992), 2/88-94; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Tezhîbü’t-tezhîb*, thk. Guneym Abbâs – Mecdî Seyyid (Kahire: el-Fârûk el-Hadîsiyye, 1425/2004), 1/239-241; Ali Toksarı, “İbrâhîm b. Sa‘d”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 21/349.

³⁵ İbn Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, 2/763.

2. Bir İlet Karinesi Olarak Hadisin Muhaddisin Kitabında Bulunmaması

Hadis münekkitleri bir hadisin, kitabından hadis rivayet etmekle meşhur bir muhaddisin kitabında bulunmamasını illet gerekçesi saymış ve bu karineden hareket ederek bazı hadisler hakkında hüküm vermişlerdir.

İlet ilminin önde gelen isimlerinden olan Yahyâ b. Maîn muhaddisin kitabında hadisin bulunmaması gerekçesiyle tenkit yapan âlimlerdendir. Derâverdî → Alâ b. Abdurrahmân → babası Abdurrahmân b. Yakûb → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan bir hadis hakkında bu hadisin Derâverdî'nin (öl. 187/803) kitabında bulunmadığını, onun hıfzından yaptığı rivayetlerde ise zayıf olduğunu belirterek tenkit etmiştir.³⁶ İbn Maîn'in bu değerlendirmesinden anlaşılan Derâverdî'nin hem hıfzından hem de kitabından rivayette bulunan bir muhaddis olduğu, kitabından aktardığı hadislerde probleminin bulunmayıp hıfzından yaptığı rivayetlerde sorun yaşadığıdır. Ahmed b. Hanbel de Derâverdî hakkında benzer bir tenkit yapmıştır.³⁷

İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) babasına Haccâc b. Süleymân el-Kumrî → Leys b. Sa'd → Muhammed b. Aclân → Ka'ka' b. Hakîm → Ebû Sâlih es-Semmân → Ebû Hüreyre kanalıyla aktarılan bir hadisi sormuş,³⁸ Ebû Hâtim de "Bu hadis Haccâc'ın (öl. 197/812) dışında kimsede yoktur ve Leys'in (öl. 175/791) kitabında da bulunmamaktadır. Haccâc maruf bir şeyhtir" sözleriyle hadisi tenkit etmiştir.³⁹ Ebû Hâtim, hadisin Leys'in kitabında bulunmamasını tenkidine gerekçe göstermiştir. Zira Leys'in hocalarından derlediği hadisleri bir hadis mecmuası halinde topladığı ve birçok eseri olduğu belirtilmiştir.⁴⁰ Onun tenkidinde dikkat çeken bir diğer husus ise Haccâc b. Süleymân hakkındaki yorumudur. "Maruf bir şeyh" olarak değerlendirdiği Haccâc'ı, İbn Yûnus (öl. 347/958) "Hadislerinde münker rivayetler bulunan biri"⁴¹, Ebû Zür'a ise "münkerü'l-hadîs" olarak değerlendirmiştir.⁴²

³⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî, *Rivâyetü İbn Tahmân*, thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, ts.), 113.

³⁷ İbn Hanbel, *Suâlâtü Ebî Dâvûd*, 221.

³⁸ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *et-Tefsîr*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib (Suud: Mektebetü Nizâr Mustafâ, 1419/1998), 2/644.

³⁹ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-İlet*, thk. Sa'd b. Abdillâh el-Humeyd vd. (Matâbiu'l-Humeydî, 1427/2006), 5/101.

⁴⁰ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târih*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1393/1974), 2/217; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Tezkiratü'l-huffâz*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/166; M. Yaşar Kandemir, "Leys b. Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/424-426.

⁴¹ Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdilâlâ es-Sadeî el-Misrî, *et-Târih* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 1/109.

Öyleyse hem hadisin Leys'in kitabında bulunmaması hem de yalnızca Haccâc b. Süleymân gibi münker hadis rivayet eden bir râvi tarafından rivayet edilmesi Ebû Hâtim'i bu hadisi tenkit etmeye sevk etmiştir.

Ebû Hâtim'in Leys b. Sa'd'ın kitabında bulunmadığı gerekçesiyle tenkit ettiği bir diğer hadis ise Ebû Bekir b. Attâb el-A'yen → Ebû Sâlih → Leys b. Sa'd → Saîd el-Makburî → Ebû Hüreyre tarikiyle aktarılmıştır.⁴³ Ebû Hâtim bu hadisin hem Ebû Sâlih'in (öl. 223/838) Leys'ten yaptığı rivayetlerin bulunduğu kitapta hem de Leys'in hadis mecmuasında (asıl bulunmadığını belirttikten sonra Leys'in, Saîd el-Makburî'den (öl. 100/718-19) semainı açıkça ifade etmemesinden dolayı tedlîs olabileceğine dikkat çekmiştir.⁴⁴

Ebû Hâtim'in muhaddisin kitabında hadisin yer almaması gerekçesiyle illetli bulunduğu önemli bir örnek ise Muhammed b. Abdillâh b. Mübârek el-Muharrimî → Vekî' b. Cerrâh → İsmâîl b. Ebî Hâlid → Kays b. Ebî Hâzim → Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd b. Yahyâ b. Ebî Saîd → Ebû Üsâme → İsmâîl Ebî Hâlid → Kays b. Ebî Hâzim → Ebû Hüreyre tarikleriyle aktarılmıştır.⁴⁵ Ebû Hâtim bu hadisin Bündâr Muhammed b. Beşşâr'ın (öl. 252/866) Yahyâ b. Saîd → İsmâîl b. Ebî Hâlid tarikiyle aldığı hadisleri yazdığı kitabında da, Ya'lâ b. Ubeyd'in (öl. 209/824) İsmâîl b. Ebî Hâlid (öl. 146/763) tarikiyle aktardığı hadislerin bulunduğu kitabında da yer almadığını söyleyerek hadisteki illete işaret etmiştir.⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, Ebû Hâtim'in mezkûr değerlendirmelerde bulunduğu bâba "Köle azadı konusunda rivayet edilen hadislerin illeti"⁴⁷ başlığını koyarak onun bu ifadelerinin hadisin illete yönelik olduğunu söylemiş olmaktadır.

Bu örnekteki hadisi önemli kılan husus Buhârî (öl. 256/870) tarafından rivayet edilmiş olmasıdır. Buhârî bu hadisi *Sahîh*'inde tam dört kere rivayet etmiştir.⁴⁸ Tüm senedlerde de İsmâîl b. Ebî Hâlid yer almaktadır. Ancak onun tercih ettiği senedlerde bu hadisi İsmâîl b. Ebî Hâlid'den rivayet edenler onun farklı öğrencileridir. Buhârî'nin iki senedinde Hammâd

⁴² Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1422/2002), 2/561.

⁴³ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/348.

⁴⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/349.

⁴⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/608-609.

⁴⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/610.

⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/608.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (Cidde: Dâru Tavkî'n-Necât, 1421/2001), "İtk", 7; "Meğâzî", 77.

b. Zeyd (öl. 179/795),⁴⁹ birinde Muhammed b. Bişr (öl. 203/818),⁵⁰ diğerinde ise İbrâhîm b. Humeyd (öl. 178/796)⁵¹ İsmâîl b. Ebî Hâlid'den bu hadisi rivayet etmiştir. Dolayısıyla Ebû Hâtim'in buradaki tenkidi bu hadisin Bündâr ve Ya'lâ b. Ubeyd'in kitaplarında yer almaması sebebiyle onların bulunduğu senedler özelinde olmuştur.

Abdullah b. İmrân → Yahyâ b. Durays → Süfyân es-Sevrî → A'meş → Ebû Vâil → Abdullah b. Mesûd → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle rivayet edilen hadisi Ebû Hâtim, Yahyâ b. Durays'in (öl. 203/818) Süfyân es-Sevrî'den (öl. 161/778) rivayetlerinin yer aldığı kitaplara baktığını ancak bu hadisi bulamadığını söyleyerek illetli bulmuştur.⁵²

Başta Ahmed b. Hanbel⁵³ ve Buhârî⁵⁴ olmak üzere farklı kaynaklarda yer verilen bu hadisin senedi incelendiğinde İsrâîl → A'meş kanalının tercih edildiği, Yahyâ b. Durays → Süfyân es-Sevrî tarikinin ise kullanılmadığı görülecektir. Bunun için Ebû Nuaym (öl. 430/1038) bu hadisin Süfyân es-Sevrî'den rivayetinin garîb olduğunu ve sadece Yahyâ b. Durays'in ondan rivayet ettiğini söyleyerek⁵⁵ zımnen Ebû Hâtim'in değerlendirmesinde haklı olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca Dârekutnî (öl. 385/995) bu hadisi A'meş'ten Ömer b. Ubeyd et-Tanâfisî (öl. 205/820), İsrâîl (öl. 160/776) ve Kays b. Rebî'nin (öl. 165/781) rivayet ettiğini söyleyip Süfyân'ı saymayarak hadisin onun tarikinden rivayetinin illetli olduğu imasında bulunmuştur.⁵⁶

Ebû Hâtim, Ahmed b. Hanbel'e İsmâîl b. Uleyye → İbn Cüreyc → Süleymân b. Mûsâ → Zührî → Urve → Hz. Âişe → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan ve kadının velisi olmadan kıyılan nikâhın geçersiz olduğunu bildiren hadisi,⁵⁷ ayrıca İsmâîl b. Uleyye'nin (öl. 193/809) bu hadisile ilgili aktardığı hikâyeyi sormuştur. İbn Hanbel cevabında İbn Cüreyc'in (öl. 150/767) kitaplarının tedvin edildiğini,⁵⁸ içerisinde hadislerinin ve rivayette bulunduğu

⁴⁹ Buhârî, "Itk", 7; "Meğâzî", 77.

⁵⁰ Buhârî, "Itk", 7.

⁵¹ Buhârî, "Itk", 7.

⁵² İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/218.

⁵³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 6/389.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1379/1959), 67.

⁵⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Mısır: Matbaatü's-Saade, 1394/1974), 7/128.

⁵⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *el-İlelül-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 5/105.

⁵⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, 40/243.

⁵⁸ İslâm'da kitap telif eden ilk müellifin İbn Cüreyc olduğu söylenmiştir. Kendisi de bu hususa dikkat çekerek birçok eser telif ettiğine işaret etmiştir. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru

kimselerin bulunduğunu söyledikten sonra “Eğer bu hikâye mahfûz olsaydı muhakkak İbn Cüreyc’in kitaplarında bulunurdu” diyerek İbn Uleyye’nin anlattığı kıssayı tenkit etmiştir.⁵⁹

İbn Hanbel’in İbn Cüreyc’in kitaplarında bulunmadığı gerekçesiyle tenkit ettiği hikâyeye göre İbn Cüreyc bir gün Zührî (öl. 124/742) ile karşılaşır ve ona yukarıdaki hadisi sorar, Zührî ise bu hadisi bilemez.⁶⁰ Ahmed b. Hanbel’in yanı sıra Yahyâ b. Maîn de İbn Uleyye’nin İbn Cüreyc’ten semai olmadığı gerekçesiyle bu nakli eleştirmiştir.⁶¹ Öte yandan İbnü’t-Türkmânî (öl. 750/1349), İbn Uleyye’nin bu kıssayı nakletme noktasında yalnız olmadığını, Şâzekûnî→ Bişr b. Mufaddal tarikiyle de İbn Cüreyc’ten nakledildiğini söyleyerek kıssayı kurtarmaya çalışmıştır.⁶² Ancak Şâzekûnî (öl. 234/848) birçok hadis münekkidi tarafından ağır bir şekilde tenkit edildiği⁶³ için onun İbn Uleyye’ye mütabaatına itibar edilmemiştir.

Süfyân b. Uyeyne→ İbn Ebî Arûbe→ Katâde→ Hassân b. Bilâl→ Ammâr b. Yâsir→ Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan, sakalların hilallenmesine dair olan hadis⁶⁴ hakkında Ebû Hâtim, bunu İbn Ebî Arûbe’den (öl. 156/773) sadece Süfyân’ın (öl. 198/814) rivayet ettiğini söylemiş, oğlunun “Peki, bu hadis sahih midir?” sorusuna “Eğer sahih olsaydı İbn Ebî Arûbe’nin kitaplarında bulunurdu” cevabını vermiştir. Sözlerinin devamında ise Süfyân’ın aktarırken İbn Ebî Arûbe’den semaini açıkça belirtmemesinin de hadisi zayıflattığını hatırlatmıştır.⁶⁵

Ebû Hâtim’in cümlelerinin satır aralarında kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle “Eğer sahih olsaydı İbn Ebî Arûbe’nin kitaplarında bulunurdu” diyerek hadisin illetine işaret etmektedir. Öte yandan İbn Ebî Arûbe’nin yazılı malzemelerini incelediği anlaşılmaktadır. Zira hadisleri konularına göre tasnif eden ilk âlimin İbn Ebî Arûbe olduğu

Masâdır, 1398/1978), 2/164; Ebü’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî, *en-Nücümü’z-zâhire fi mülûki Mısır ve’l-Kâhire* (Mısır: Dâru’l-Kütüb, ts.) 1/351; İsmail Cerrahoğlu, “İbn Cüreyc”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/404-406.

⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 4/27.

⁶⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, 40/243.

⁶¹ Dârekutnî, *el-İlel*, 15/14.

⁶² Ebü’l-Hasen Alâüddîn Alî b. Osmân b. İbrâhîm et-Türkmânî el-Mardînî, *el-Cevherü’n-nakî alâ Süneni’l-Bayhakî* (Dımaşk: Dâru’l-Fikir, ts.) 7/106.

⁶³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Mizânü’l-i’tidâl fi nakdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1382/1963), 2/205; Ebü’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-mîzân* (Beyrut: Müessesetü’l-A’lemî, ts.) 3/83.

⁶⁴ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Yâsir Hasan vd. (Beyrut: Müessesetü’r Risâle, 1436/2015), “Tahâret”, 23.

⁶⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 1/488.

söylenmiştir.⁶⁶ Ayrıca İbn Uyeyne'nin semai tasrih etmemesine de dikkat çeken Ebû Hâtim, bu durumun da hadisi zayıflattığını söyleyerek İbn Uyeyne'nin tedlisine işaret etmiştir. Nitekim İbn Uyeyne'nin tedlis yaptığı birçok âlim tarafından kabul edilmektedir.⁶⁷ Ancak onun yaptığı tedlislerin makbul olduğu, zira sadece sika râvilerden tedlis yapmakla maruf olduğu söylenmiştir.⁶⁸ Öyleyse buradan İbn Uyeyne'nin tedlisleri konusunda Ebû Hâtim'in farklı düşündüğü sonucu çıkartılabilir.

Müslim'in (öl. 261/875) *Sahîh*'ine yönelik tenkitleriyle bilinen İbn Ammâr eş-Şehîd el-Herevî (öl. 317/929) de bu illet karinesini kullanarak tenkit geliştirmiştir. Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî → Yahyâ b. Hassân → Süleymân b. Bilâl → Hişâm b. Urve → Urve b. Zübeyr → Hz. Âişe → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan iki hadise⁶⁹ Ahmed b. Sâlih (öl. 248/862) tarafından Süleymân b. Bilâl'in (öl. 172/788) kitabında bulamadığı gerekçesiyle tenkit yöneltildiğini belirtmiş, bunu da kitabında aktararak ilgili tenkide katıldığını göstermiştir.⁷⁰ Öte yandan Tirmizî (öl. 279/892) bu hadisleri Buhârî'ye sormuş ve "Bu hadisleri Yahyâ b. Hassân'dan (öl. 208/823) başka Süleymân b. Bilâl'den rivayet edeni bilmiyorum" cevabını almıştır.⁷¹ Ebû Hâtim de bunların münker olduğunu belirtmiştir.⁷²

Bu hadisleri Süleymân b. Bilâl'den, Yahyâ b. Hassân'dan başka rivayet edenin bulunmadığı bilgisi doğru değildir. Zira İbn Mâce (öl. 273/887)⁷³ ve Ebû Dâvûd⁷⁴ (öl. 275/889)

⁶⁶ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, thk. Şuayb Arnaût vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 6/413; Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî*, thk. Nazar el-Fârâyâbî (Riyad: Dâru Taybe, 1432/2011), 1/8. İbn Ebî Arûbe'nin hadis kitabı tasnif edenlerin ilklerinden olması konusunda başta Goldziher olmak üzere bazı oryantalistlerin bazı itirazları olmuş ve bunlara birtakım cevaplar verilmiştir. Daha detaylı bilgi için bk. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 27; Nimetullah Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (Haziran 2008): 47-70; Muhittin Düzenli, "Kitâbetü'l-Hadîs'e İlişkin Müsteşriklerin Görüşleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* /54 (Haziran 2023): 97-118. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1249866>.

⁶⁷ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Zikru'l-müdellesîn*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib (Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1423/2002), 124; Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyn el-Kürdî, *el-Müdellesîn*, thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib (Bahreyn: Dâru'l-Vefâ, 1415/1995), 53; Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, *Tabakâtü'l-müdellesîn*, thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûtî (Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983), 32.

⁶⁸ İbn Hacer, *Tabakâtü'l-müdellesîn*, 32.

⁶⁹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatü İsâ, 1374/1955), "Eşribe", 164, 165.

⁷⁰ Ebü'l-Fadl Muhammed b. Ebî'l-Hüseyn el-Herevî, *İlelü'l-ehâdis fi kitâbi's-sahîh li Müslim b. Haccâc*, thk. Ali b. Hasan el-Halebî (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1412/1991), 109.

⁷¹ Tirmizî, "Et'ime" 17.

⁷² İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/131.

⁷³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Yâsir Hasan vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1436/2015), "Et'ime", 38.

⁷⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Yâsir Hasan vd. (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1436/2015), "Et'ime", 41.

bu hadisi Mervân b. Muhammed → Süleymân b. Bilâl tarihiyle rivayet ederek Yahyâ b. Hassân'ın, Süleymân b. Bilâl'den rivayet etme hususunda yalnız olmadığını göstermişlerdir. Ayrıca bu hadisleri Süleymân b. Bilâl'den rivayet eden Yahyâ b. Hassân ve Mervân b. Muhammed (öl. 210/825) hadisleri ondan işittiklerini açıkça belirtmişlerdir. Öte yandan Süleymân b. Bilâl'in bu hadisleri kitabına kaydetmeden ezberinden aktarmış olma ihtimalinin de gözden uzak tutulmaması gerekir.

Dârekutnî de muhaddisin kitabında hadisin yer almaması karinesinden hareketle tenkit yapan münekkitlerdendir. Ebû Saîd → Hammâd b. Seleme → Ali b. Zeyd → Ebû Râfi' → İbn Mesûd tarihiyle aktarılan nebzele abdest alınması hadisine dair "Bu hadis sabit değildir. Zira Hammâd b. Seleme'nin (öl. 167/784) kitaplarında bulunmamaktadır" değerlendirmesinde bulunmuş, ayrıca Ali b. Zeyd'in (öl. 131/748) zayıf olduğunu, Ebû Râfi' in de İbn Mesûd'dan semanın olmadığını sözlerine eklemiştir.⁷⁵ Zehebî, Hammâd b. Zeyd'e ait bazı eserlerin olduğunu kaydetmiş,⁷⁶ İbn Tağrıberdî (öl. 874/1470) ise Hammâd'ı Basra'da ilk eser telif edenler arasında saymıştır.⁷⁷

Ahmed b. Hanbel, öğrencisi Ebû Bekir el-Esrem'e (öl. 261/874) İbrâhîm b. Ebî'l-Leys → Hüseyim → Ya'lâ b. Atâ → Vekî' b. Udus → Ebû Rezîn → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarihiyle rivayet edilen ru'yetullah ile ilgili hadisi⁷⁸ aktarmış ve bu rivayetin Abdullah b. Mûsâ'nın kitaplarında yer aldığını söyleyerek bu hadisi bulması için onun kitaplarına bakması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Esrem, Abdullah b. Mûsâ'nın Hüseyim'den (öl. 183/799) rivayetlerinin yer aldığı kitaplara bakmasına rağmen bu hadisi orada bulamamıştır. Ayrıca Ya'lâ b. Atâ'nın (öl. 120-130/737-747) hadisleri içerisinde de bulamadığını eklemiştir.⁷⁹ Bu örnek Ahmed b. Hanbel'in bir hadisin tespiti noktasında öğrencisi Esrem'i Abdullah b. Mûsâ'nın kitaplarına bakmaya yönlendirmesi noktasında önemlidir.

Yine Ahmed b. Hanbel'e oğlu Abdullah (öl. 290/903) Mücahid b. Mûsâ → Muhammed b. Ubeyd → Mis'ar → Yezîd el-Fakîr → Câbir b. Abdillâh → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarihiyle aktarılan bir hadisi sorduğunda İbn Hanbel, Muhammed b. Ubeyd'in (öl. 204/819) Mis'ar'dan (öl. 155/772) aldığı hadislerin yer aldığı kitabını kendisine verdiğini, ancak bu

⁷⁵ Dârekutnî, *el-İllet*, 5/345.

⁷⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7/447.

⁷⁷ İbn Tağrıberdî, *en-Nüccüm*, 1/351.

⁷⁸ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 20. Şuayb Arnaût, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'ine yaptığı tahrirde Ya'lâ b. Atâ ve Vekî' b. Udus'un meçhul olduğu gerekçesiyle hadise zayıf hükmü vermiştir.

⁷⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Maruf (Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1422/2002), 7/141.

hadisin orada yer almadığını söylemiştir.⁸⁰ İbn Hanbel, Muhammed b. Yezîd'in kitabında yer almaması gerekçesiyle hadisin onun kanalıyla rivayet edilmesini reddetmiştir.

Ebû Hâtîm, Hakem b. Mûsâ → Velîd b. Müslim → Evzâî → Yahyâ b. Ebî Kesîr → Abdullah b. Ebî Katâde → Ebû Katâde → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan hadisi Velîd b. Müslim'in (öl. 195/810) *Kitâbü's-Salât* isimli kitabında yer almadığı için tenkit etmiştir.⁸¹ Velîd b. Müslim, döneminin şartları düşünüldüğünde velûd bir âlim olarak görülebilir. Zira yetmiş kitabı olduğu söylenmiştir.⁸² Ancak bu kitaplar Zehebî'ye göre küçük cüzlerden ibarettir.⁸³

Hadisleri kitaplarından aktarmakla bilinen bir muhaddisin kitabında ona ait olduğu söylenen bir hadisin bulunmamasının bir illet karinesi olarak görülmesi buradaki örneklerden anlaşılmalı birlikte bu araştırmayı yaparken dikkatli olup muhaddisin kitabındaki hadisler özenle kontrol edilmelidir. Bu noktada şu örnek dikkat çekicidir. Ebû Hâtîm, Ahmed b. Hanbel → İshâk el-Ezrak → Şerîk → Beyân → Kays → Mugîre b. Şu'be → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan hadisi Yahyâ b. Maîn'e sormuş, o da İshâk el-Ezrak'ın (öl. 194/809) kitaplarına baktığını ancak orada bulamadığını söyleyerek hadisi illetli bulmuştur. Ebû Hâtîm ise Yahyâ'nın hadisi illetli buluşuna katılmayarak onun, İshâk'ın kitaplarının tamamına değil bir kısmına baktığını, bu hadisin ise bakmadığı kısımda olabileceğini söyleyerek araştırma noktasında dikkatli davranılması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁸⁴

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere kitap lafzıyla bazen tasnif edilmiş eser kastedilmiştir. İbn Cüreyc, İbn Ebî Arûbe, Hammâd b. Seleme ve Leys b. Sa'd'a nispet edilen kitaplar bu anlamdadır. Muhtemelen o dönemde bu kitaplar çok fazla yayılmadığı için içeriklerini herkes inceleyememiş ve bazen bu müelliflerin kitaplarında bulunmayan hadisleri onlara isnat etmişlerdir. Ancak bu eserleri inceleme fırsatı bulan münekkitler, bir hadisin bu eserlerde bulunup bulunmamasına göre değerlendirmede bulunmuşlardır.

⁸⁰ İbn Hanbel, *el-İlel*, 3/346.

⁸¹ İbn Ebî Hâtîm, *el-İlel*, 2/423-424.

⁸² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/215.

⁸³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9/215.

⁸⁴ İbn Ebî Hâtîm, *el-İlel*, 2/289.

3. Hadisin Doğru Tespiti Noktasında Kitaba Dönmenin Önemi

Hadislerini yazarak koruduğu bilenen bir muhaddise isnad edilen hadisin onun kitabında bulunmaması bir illet karinesi olarak kullanılmıştır. Münekkitler bazen de şüphe duydukları bir hadisin tespiti noktasında kitaba müracaat etme ihtiyacı hissetmişlerdir. Öyleyse muhaddisin kitabında hadisin yer almaması illet karinesi olarak görülürken, kitapta bulunması ise hadisin ispatında delil olarak öne sürülebilmektedir.

Ebû Zür'a'ya, Mus'ab b. Saîd el-Missîsî ve Ahmed b. Süleymân b. Ebi't-Tayyib → Îsâ b. Yûnus → Ahvas b. Hakîm → Ebü'z-Zâhiriyye → Cübeyr b. Nüfeyr → Muâz b. Cebel → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan hadis sorulduğunda bu senedin hatalı olduğunu bildirmiştir. Ebû Zür'a bu hadisin Îsâ b. Yûnus'un (öl. 187/803) kitabında Ahvas b. Hakîm → Ebü'z-Zâhiriyye → Cübeyr b. Nüfeyr → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle mürsel olarak bulunduğunu gerekçe göstermiştir.⁸⁵ Bu örnekte Ebû Zür'a'nın Îsâ b. Yûnus'un kitabındaki isnada itimat ederek oradaki senede ters olan senedin hatalı olduğunu söylediği görülmektedir.

Bununla alakalı bir başka örnek ise şöyledir: Ebû Hâtim, Yahyâ b. Ya'lâ el-Muhâribî → Zâide b. Kudâme → Saîd b. Ebî İshâk b. Ka'b b. Ucre → Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan hadis sorulduğunda, Yahyâ b. Ya'lâ'nın (öl. 216/831) kendisine bu şekilde aktardığını ancak bunun hatalı olduğunu söylemiştir.⁸⁶ Devamında yaptığı açıklamalar ise işaret ettiği hatayı açıklar niteliktedir. Zira Zâide'nin (öl. 161/777) öğrencilerinin bu isnada muhalefet ederek hadisi Yahyâ b. Ya'lâ el-Muhâribî → Zâide b. Kudâme → Ebû Tuvâle Abdullah b. Abdirrahmân b. Ma'mer → Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktardıklarını belirtmiş ve bu hadisin Ebû Tuvâle ile bilindiğini eklemiştir.⁸⁷ Daha sonra İbrâhîm b. Râşid el-Edemî (öl. 264/877) de bu hadisi Ebû Tuvâle (öl. 134/751) yoluyla aktardığını söyleyince bu bilgiyi teyit etmek için İbrâhîm b. Râşid'in kitabını Bağdat'ta inceleyerek gerçekten Yahyâ b. Ya'lâ'dan Ebû Tuvâle tarikiyle aktarıldığını görmüş ve kalbini rahatlatmıştır.⁸⁸

Ahmed b. Seleme (öl. 286/899), Kabîsa b. Ukbe → Leys b. Sa'd → Ukeyl b. Hâlid → Zührî → Enes b. Mâlik → Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan hadisi Müslim b. Haccâc

⁸⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 3/143.

⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 4/435.

⁸⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 4/436.

⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 4/436.

ile müzakere etmiş, Müslim ise Abdülmelik b. Şuayb b. Leys'in, dedesi Leys'in kitabını çıkarttığını ve bu hadisi Kuteybe→ Leys b. Sa'd→ Ukeyl→ Zührî→ Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle mürsel olarak bulduğunu söylemiştir.⁸⁹ Müslim'in doğrudan Leys b. Sa'd'ın kitabına müracaat ederek ulaştığı bu neticeyi Buhârî de bu hadisin mürsel tarikini tercih ederek teyit etmiş ve Rûveym b. Yezîd (öl. 303/915) isimli râvinin Enes b. Mâlik'i zikrettiğini söylemiştir.⁹⁰ Yine Dârekutnî de bu hadisin mürsel senedinin mahfûz olduğunu belirterek muttasıl olan senedi hatalı bulmuştur.⁹¹

Konuyla alakalı bir başka örnek ise şöyledir: Ebû Hâtim ve Ebû Zür'a'ya Abdürrezzâk→ Ma'mer→ Zührî→ Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe→ İbn Abbâs→ Hz. Peygamber (s.a.s.) tarikiyle aktarılan hadisin, Hişâm ed-Destevâî→ Ebân el-Attâr→ Abdurrahmân b. İshâk→ Zührî→ Hz. Peygamber (s.a.s.) şeklinde mürsel olarak aktarıldığı sorulmuştur.⁹² Her ikisi de bu hadisi İbn Cüreyc'in Abdullah b. Ebî Lebîd→ Zührî→ Ubeydullah b. Abdullah→ İbn Abbâs tarikiyle aktardığını söylemişler, bu sözlerini teyit sadedinde de Süfyân es-Sevrî'nin İbn Cüreyc'in kitabına muttali olduğunu ve orada bu hadisin Abdullah b. Ebî Lebîd→ Zührî→ Ubeydullah b. Abdullah→ İbn Abbâs şeklinde yer aldığını nakletmişlerdir.⁹³

Buradaki örneklerden bir hadisin, muhaddisin kitabında yer almasının münekkitlerin hadis hakkında hüküm verirken göz önünde bulundurduğu bir husus olduğu anlaşılmaktadır. Onlar bazen araştırdıkları bir hadisi ilgili bir kitapta bulamamalarını illet karinesi olarak gördükleri gibi bazen de hadisin ilgili kitapta yer almasını tercihlerine gerekçe olarak sunmuşlardır.

Sonuç

Muhaddisler illet tespitinde hadisleri ezberleme, anlayış ve bilgiye itimat etmiş ve bu alanda kendilerini belli kaidelerle sınırlandırmayıp, değerlendirdikleri hadise özel tenkit geliştirmişlerdir. Bununla birlikte illet tespitinde bazı yöntemleri nispeten daha fazla kullandıkları da görülmektedir. Mesela hadisin farklı tariklerini bir araya getirme yöntemi (cem-i turuk) en fazla müracaat edilen yöntemler arasındadır.

⁸⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 5/685.

⁹⁰ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-İlelü'l-kebîr*, thk. Subhî es-Sâmerrâî (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1988), 346.

⁹¹ Hatîb, *et-Târîh*, 9/426.

⁹² İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/163.

⁹³ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 6/163.

Öte yandan hadisçilerin illet tespitinde kapsam olarak daha dar ve özel alanlarda tatbik ettikleri birtakım karineler de bulunmaktadır. Muhaddisler bu karineleri kullanarak hadisteki gizli kusurları ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda hadislerini yazarak koruduğu bilinen bir muhaddisin kitabında, araştırdıkları bir hadise ulaşamamaları hadisçiler için bir illet karinesi olarak görülmüştür. Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, İbn Ammâr eş-Şehîd, Dârekutnî gibi illel alanının öne çıkmış âlimleri bu karineden hareketle hadisteki illeti tespite çalışmışlardır. Bulunan örneklerde Ebû Hâtim'in bu karineye nispeten daha fazla başvurduğu görülmüştür.

Bu karinede en temel husus muhaddisin hadislerini kitabından rivayet etmekle biliniyor olmasıdır. Aksi halde kitabında yer almadığı gerekçesiyle illetli bulunan bir hadisi aslında ezberinden rivayet etmiş olabilir. Ayrıca bir muhaddis kitabından rivayet etmekle meşhur olsa bile bazı durumlarda ezberine itimatla da hadis aktarımında bulunabilmektedir. Dolayısıyla bu ihtimallerin ilgili karinenin tatbikinde göze çarpan eksiklikler olduğu söylenebilir. Ancak illel alanında uzman olan muhaddislerin, uzun süren çalışmalar neticesinde sahip oldukları tecrübe ve melekeyle hadislere birtakım hükümler verdikleri de unutulmamalıdır.

Muhaddisin kitabında hadisin yer almaması bir illet karinesi olarak görülürken aranan bir hadisin kitapta bulunmasının ise bir ispat yöntemi olduğu görülmüştür. Öyleyse hadisin muhaddisin kitabı çerçevesinde araştırılması, sonucuna göre hem hadisin illetine karine hem de ispatı ve teyidi için bir yöntem olarak tezahür etmiştir.

Kaynakça / References

- Abdülkerîm, Ahmed Mabed – Desûkî, Muhammed Nasr. *İlelül-hadîs beyne'l-kavâidi'n-nazariyye ve't-tatbiki'l-ilmî* Kahire: Mektebetü'l-İmân, 1437/2015.
- Akın, Nimetullah. "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (Haziran 2008): 47-70.
- Atîk, Yûsuf b. Muhammed. *et-Ta'rif bimâ ufride mine'l-ehâdîsi bi't-tasnîf*. Riyad: Dâru's-Sumey'î, 1418/1997.
- Baho, Mustafa. *el-İlelül ve ecnâsuhâ inde'l-muhaddisîn*. Tanta: Mektebetü'd-Diyâ, 1426/2005.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallâhü 'aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. Cidde: Dâru Tavki'n-Necât, 1421/2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1379/1959.
- Cerrahoğlu, İsmail. "İbn Cüreyc". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 19/404-406. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1403/1983.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefî. 15 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Esed. 4 Cilt. Suud: Dâru'l-Muğnî, 1412/200.
- Düzenli, Muhittin. "Bir Tenkit Terimi Olarak "Sülûkü'l-Câdde"". *İslam Araştırmaları Dergisi / 30* (Eylül 2013): 1-23.
- Düzenli, Muhittin. "Kitâbetü'l-Hadîs'e İlişkin Müsteşriklerin Görüşleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /54* (Haziran 2023): 97-118. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1249866>.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Yâsir Hasan vd. Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 1436/2015.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: Matbaatü's-Saade, 1394/1974.
- Ebû Osmân Saîd b. Amr b. Ammâr el-Ezdî el-Berzâî. *Suâlâtü'l-Berzâî li Ebî Zür'a er-Râzî*. thk. Sadî b. Mehdî el-Hâşimî. 2 Cilt. Medine: İmâdü'l-Bahsi'l-İlmî, 1402/1982.
- Ebû Zür'a, Veliyyüddîn Ahmed b. Abdirrahîm b. el-Hüseyin el-Kürdî. *el-Müdellesîn*. thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib. Bahreyn: Dâru'l-Vefâ, 1415/1995.
- Fahl, Mâhir. *el-Câmi' fi'l-İlel ve'l-fevâid*. 5 Cilt. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431/2009.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân). *el-Ma'rife ve't-târîh*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. 3 Cilt. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1393/1974.
- Gavrî, Seyyid Abdülmâcid. *el-Medhal ilâ dirâseti 'ilmi 'ileli'l-hadîs*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1442/2021.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbûrî. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs ve kemmiyyetü ecnâsîhî*. thk. Ahmed b. Fâris es-Sellûm. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1431/2010.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmud Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-Maârif 1403/1989.
- Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Maruf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1422/2002.
- Herevî, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Ebî'l-Hüseyin. *İlelü'l-ehâdis fi kitâbi's-sahîh li Müslim b. Haccâc*. thk. Ali b. Hasan el-Halebî. Riyad: Dâru'l-Hicre, 1412/1991.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-İlel*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd vd. 7 Cilt. Matâbiu'l-Humeydî, 1427/2006.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1271/1952.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *et-Tefsîr*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suud: Mektebetü Nizâr Mustafâ, 1419/1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Hedyü's-sârî*. thk. Nazar el-Fârâyâbî. 2 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1432/2011.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1422/2002.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fi tevdihi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. thk. Muhammed Murâbî. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 2015.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Tabakâtü'l-müedellisîn*. thk. Âsım b. Abdillâh el-Karyûfî. Amman: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî. *Lisânü'l-mîzân*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, ts..
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'îz-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Masâdır, 1398/1978.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasiyyüllah b. Muhammed Abbâs. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2010.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Suâlâtü Ebî Dâvûd li'l-İmâm Ahmed*. thk. Ziyâd Muhammed Mansûr. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414/1993.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydrabat: Dâiretü'l-Maârif el-Osmânîyye, 1393/1973.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Yâsir Hasan vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1438/2017.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *et-Târîh (Rivâyetü'd-Dûrî)*. thk. Ahmed Muhammed Nürseyf. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bahs el-İlmî, 1399/1979.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri el-Bağdâdî. *Rivâyetü İbn Tahmân*. thk. Ahmed Muhammed Nür Seyf. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn, ts..
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Hanbelî. *Cami'ü'l-ülûmi ve'l-hikem*. thk. Şuayb Arnaût. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Hanbelî. *Şerhu İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdürrahim Saîd. 2 Cilt. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1987.
- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî. *en-Nücûmü'z-zâhire fî mü'lûki Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kütüb, ts..
- İbn Yûnûs, Ebû Saîd Abdurrahmân b. Ahmed b. Yûnus b. Abdila'lâ es-Sadefî el-Mısırî. *et-Târîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nureddin İtr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1418/1998.
- İbnü't-Türkmânî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Osmân b. İbrâhîm et-Türkmânî el-Mardînî. *el-Cevherü'n-nakî alâ Süneni'l-Bayhakî*. 10 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikir, ts..
- Kandemir, M. Yaşar. "Leys b. Sa'd". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 12/424-426. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karasu, Taner. "Tirmizî'nin İlel's-sagîr Adlı Eserinin Hadis Usûlü Açısından Değerlendirilmesi". *Şarkiyat* 9/2 (Kasım 2017): 975-989. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.335892>.
- Kartal, Alparslan. "İbnu'l-Cevzî'nin Cerh-Ta'dîl Değerlendirmeleri el-İlel'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye Adlı Eseri Işığında [171-198]". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 / 2 (Aralık 2016): 171-198.

- Kartal, Alparslan. El-İlelu'l-Mütenahiye Özelinde İbnu'l-Cevzî'nin Bazı Metin Tenkidi Uygulamaları, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2017, cilt: XXII, sayı: 1, s. 103-115.
- Keskin, Yusuf Ziya. "İbn Ebî Hatim (V. 327/938) Ve "el-Cerh Ve't-Ta'dil'indeki Metodu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 7 (Haziran 2001): 5-29.
- Köktaş, Yavuz. "Hadîste İlet: Ümmetin Faziletiyle İlgili Bir Hadîsin Değerlendirilmesi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 2 / 2 (Haziran 2002): 41-.
- Lâhim, İbrâhîm. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1424/2003.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'rricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992.
- Muhammedî, Abdülkâdir. *Medhal ilâ dirâseti'l-esânîd ve'l-îlel* Dımaşk: Dâru'l-Muktebes, 1434/2019.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhmmmed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü Îsâ, 1374/1955.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Zikru'l-müdekkisîn* thk. Rifat Fevzi Abdülmuttalib. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1423/2002.
- Opus, Bahadır . "Hadisteki İleti Tespit ve Tenkit Prensibi Olarak: 'Filan Râvinin Rivâyetine Benzemiyor' İfadesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 27/1 (Haziran 2023): 297-309. <https://doi.org/10.18505/cuid.1234542>
- Opus, Bahadır . "Hicrî Üçüncü Asırda Mürsel Kavramının Kullanımı: Ebû Dâvûd'un Sünen'i Özelinde". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/44 (Aralık 2021): 381-396 . <https://doi.org/10.17335/sakaifd.984126>
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Sezgin, Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Tarık b. Avadullah. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1424/2003.
- Tirmizî, Muhammed b. Îsâ. *es-Sünen*. thk. Yâsir Hasan vd.. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1436/2015.
- Tirmizî, Muhammed b. Îsâ. *el-İlelü'l-kebîr*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1988.
- Toksarı, Ali. "İbrâhîm b. Sa'd". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* 2012 21/34. İstanbul: TDV Yayınları.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*. thk. Abdülm'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'rricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb Arnaût vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezhîbü't-tezhîb*. thk. Guneym Abbâs – Mecdî Seyyid. 11 Cilt. Kahire: el-Fârûk el-Hadîsiyye, 1425/2004.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiratü'l-huffâz*. thk. Zekerıyyâ Umeyrât. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zurakî, Âdil b. Abdişşekûr. *Kavâidü'l-îlel ve karâinü't-tercîh* Riyad: Dâru'l-Muhaddis, 1425/2004.